

ITINERARIILE ALE OPEREI LUI NICOLAUS OLAHUS (EXEMPLARE DIN BIBLIOTECA BATTHYANEUM)*

IACOB MÂRZA

"Scrisă de un autor, patronată apoi, tipărită și difuzată, orice operă aparține unui mediu, reflectă mentalitatea acestuia și influențează pe cei care o citesc. Adeseori, manuscrisul întocmit pentru un solicitant oglindește și mai amplu legătura dintre scris și existență: copistul a evocat într-o însemnare întâmplările la care a asistat, posesorul și-a notat câțva frânturi de gânduri, iar cei care au zăbovit, apoi, pe paginile prinse între scoarțe groase și-au consemnat impresiile și amintirile"¹. Cu astfel de argumente pleda Al. Duțu, în deceniul 7, într-un capitol de mare densitate culturală, *Carte și societate în secolul al XVIII-lea. Premisele unei cercetări*, pentru investigarea sistematică a raportului dintre *scris* (*Schrift*) și *existență* (*Dasein*) în societatea românească din veacul Luminilor.

Dacă extindem, fără să forțăm nota, coordonatele afirmației de mai sus, vom observa că opera scrisă și tipărită de N. Olahus, umanist român din Transilvania cu un loc deplin câștigat în republica clasicismului latin și a tradiției renaștentiste, a permis, încă din perioada redactării manuscriselor la lucrările sale, dialogul dintre carte și societate (înainte de mijlocul secolului al XVI-lea)². O privire de ansamblu asupra operei - mai ales a celei cu conținut istoric, care trădează orice disponibilități civice, culturale și politice -, ne pune în contact cu un irefutabil ideal umanist, sugerând o nețărmită încredere în valoarea culturii și nevoia apărării civilizației Europei contra pericolului Semilunei. Din acest unghi al problemei nu suntem departe de spiritul unei cruciade continentale.

* Comunicare prezentată la Simpozionul *Umanism românesc - umanism european: Nicolaus Olahus (1493 - 1568)*, organizat de Universitatea "1 Decembrie" - Facultatea de Științe, Alba Iulia, 15 mai 1993.

¹ Al. Duțu, *Explorări în istoria literaturii române*, București, Editura pt. lit., p.31 - 32.

² P/ompiliu T/eador/, *Olahus, Nicolaus*, în *Enciclopedia istoriografiei românești*, București, Editura șt. și enc., 1978, p.243-244; A/Igeria S/îmota/, *Olahus, Nicolaus*, în *Dicționarul literaturii române de la origini până la 1900*, București, Editura Acad., 1979, p.643-644; Vendelin Jankovic, *Na 500. vyrocie narodenia Mikuláša Oláha Ostrihonského arcibiskupa (10.1.1493 - 14.1.1568)*, în *Viera a život*, Trnava, III, 2, 1993, pp.168-181.

Contrareforma, cu multitudinea de probleme politice, sociale, culturale și religioase, a influențat - în mod indiscutabil - forma de redactare, concepția și metoda operei istorice, a cărei expresie literară primește o nouă densitate. În limitele direcției istoriografice deschise de umanistul Aeneas Sylvius Piccolomini (1405 - 1464), autorul cunoscutelor *Comentarii despre faptele conciliului de la Basel*, *Historia Austriaca*, *Historia Bohemica*, *Historia Europaeae*, fără să uităm des invocata *Cosmographia* (cu știri despre români și originea lor nobilă), N. Olahus va dezbate în scrisul său istoric, printre alte probleme de interes național și central - european, romanitatea poporului din care provenea, latinitatea limbii vorbite de el, continuitatea și unitatea lui în teritoriul fostei "Dacia felix". Totodată, prin lucrările sale - și nu numai cele consacrate istoriei - N. Olahus a dovedit calitățile de *martor* și *participant* la evenimentele contemporane. Acel nesățiu cultural și politic pentru "historia militans", remarcat nu demult³, îl întâlnim de la un capăt la altul al lucrărilor din domeniu, dacă ar fi să parcurgem pagini ori capitole din *Hungaria sive de originibus gentis, regionis, situ, divisionis, habitu atque opportunitatibus* (1536), *Atila sive de rebus bello paceque ab suo gestis*, respectiv *Compendium suae aetatis chronicon*.

Încercarea anevoioasă de-a urmări câteva itinerarii ale operei lui N. Olahus (marcate de localitatea tipăririi și de instituția unde se găsesc acum, fără să ignorăm locurile pe unde au poposit), având la îndemână exemplare păstrate în fondul de carte veche al Bibliotecii Batthyaneum, se bazează pe depistarea și cercetarea a șase titluri. Numărul reprezintă, evident, un stadiu al investigației⁴, începând cu *Breviarium secundum almae et metropolitanae ecclesiae Strigoen/sis*, Vienna, Raphael Hoffhalter, 1558, un exemplar (XIV - 18)⁵, respectiv *Catholicae ac christianae religionis praecipua quaedam capita*, Viena, 1561 (XIII - 13)⁶, continuând cu Antonius Bonfinus, *Rerum hungaricarum decades quatuor cum dimidia*, Francofurtum, Andreas Welchelus, 1581 (XII - 26)⁷ și ediția de la Hanovia, 1606 (XII - 25)⁸ și încheind cu *Historia Pannonica*, tot a lui Ant. Bonfinius, tipărită la Colonia Agrippina, "Sumptibus Haeredum Joannis Widenfeld et Godefridi de Berges", 1690 (XII - 22, A8 IX 23)⁹, respectiv Mateus Bel, *Adparatus ad historiam*

³ P. Teodor, *art.cit.*, p.243. Aprecieri asupra vieții și activității în *Umanistul Nicolaus Olahus (Nicolaie Românu)* (1493 - 1568). *Texte alese*. Studiu introductiv și note: I.G. Firu și Corneliu Albu, București, Editura Științifică, 1968, pp.47-68. Abreviat: *Umanistul Nicolaus Olahus*.

⁴ Edițiile din opera lui N. Olahus, conservate la Alba Iulia, poartă în paranteză "signatura recensens", după care pot fi consultate.

⁵ Szabó Károly és Hellebrant Árpád, *Régi Magyar Könyvtár*, III/1, Budapeșt, 1896, p.133-134, nr.447. Mai departe, abreviat: *R.M.K.*

⁶ *Ibidem*, p.144-145, nr.484.

⁷ *Ibidem*, p.205-206, nr.706.

⁸ *Ibidem*, p.305, nr.1027.

⁹ *Ibidem*, p.379-380, nr.3633.

Hungariae, Posonium, Joannes Paulus Royer, 1735 (Y IV 19)¹⁰. Nu lipsește volumul *Hungaria et Atila*, Vindobona, Joannes Thomas² Trattner, 1763 (X V 13)¹¹, care a cunoscut o largă răspândire în veacul Luminilor europene.²

În contextul investigației de față, care încearcă să urmărească itinerariile unor lucrări care fac parte integrantă din opera lui N. Olahus, după exemplare existente în Biblioteca Batthyaneum, sunt de un real folos însemnările de diferite categorii, de la notițe de proprietate și adnotări de lectură până la prelucrări bibliografice sumare ori "probationes calami". Printre alte categorii de izvoare, de pildă cele diplomatice și narative, ele oferă generoase și suficiente indicii - dacă sunt citite cu atenție și interpretate corect - pentru fenomenul receptării operei lui N. Olahus, față de lumea cărților sale, care au înregistrat în existența lor milenară mai multe itinerarii central și sud - est europene. O astfel de "geografie a culturii"¹² ne propun, chiar sub formă fragmentară, mai multe exemplare din lucrările lui N. Olahus. Bunăoară, ediția vieneză din 1558 după *Breviarum* a fost, înainte de mijlocul veacului al XVII-lea, în posesia unui intelectual ungur, așa după cum rezultă din ex-librisul părintelui Paulus Sabariensis Miskoczis. Lui îi datorăm și câteva adnotări pe foile exemplarului inzestrat cu gravura cunoscută reprezentând chipul umanistului (XIV - 18). Înainte de a ajunge la Alba Iulia, unde va fi înregistrată în evidențele de la "Seminarium Incarnatae Sapientiae", așa cum reiese din notița redactată în 1815, când exemplarul făcea parte din biblioteca Theologica Numerus 4", tot o ediție vieneză, însă din 1561 și cu tiparul lui Raphael Hoffhaler, conținând lucrarea consacrată religiei creștine și catolice, se găsește în biblioteca bisericii din Boarta (în părțile Mediașului). Era în custodia preotului Ștefan Torjai din Turia (zona Târgu Secuiesc). Cartea va fi înregistrată, la 27 aprilie 1681, de Andrei Kalaczi /?/, probabil un intelectual transilvănean. Peste un veac și jumătate, intra printre cărțile de la instituția albaiuliană (XIII - 33).

Dintre cele două exemplare ale lucrării lui Antonius Bonfinius (1434 - 1503) umanist italian pus în slujba intereselor culturale și politice ale lui Matei Corvin, care-l va și chema la curtea regală din Buda - ne referim, desigur, la *Rerum hungaricum decades quatuor*, Frankfurt, 1581, respectiv Hanau, 1606, doar prima ar ridica interes pentru "geografia culturală". În ce sens? Exemplarul XII - 26 conține nu numai o însemnare din 1693, ci și ex-librisul cunoscutei "Bibliotheca Fogarassyensis". Așadar, suntem în fața unui indiciu pentru apartenența volumului la biblioteca lui Mihai Fogarassy (1800 - 1882), important personaj ecleziastic al vieții catolice din Transilvania celei de-a doua jumătăți a secolului al XIX-lea¹³, ajuns episcop din 1864. Ambele ediții conțin, la paginile

¹⁰ Jaques - Charles Brunet, *Manuel du libraire et de l'amateur de livres*, I. Firmin - Didot, c.742; Petrik Géza, *Magyarország bibliographiája 1712 - 1860*, I, Budapeșt, 1888, p.216.

¹¹ Petrik Géza, *op.cit.*, p.923.

¹² Cf. Al.Duțu, *op.cit.*, p.63.

¹³ Date bibliografice la Szinnyei József, *Magyar írók élete és munkái*, III, Budapeșt, 1894, c.596-601.

862 - 890, lucrarea lui N. Olahus, *Atila*. Redactată cu scopul de-a insufla curaj cercurilor nobiliare înfrânte și decepționate după dezastrul de la Mohács din 29 august 1526, când armata ungară a fost zdrobită de turci, care ocupă Buda (8 septembrie) iar Ungaria istorică a fost practic deființată, lucrarea apelează, în spiritul culturii umanistice, la personalitatea lui Attila (434 - 435), conducătorul și eroul legendar al ungarilor. Valențele educative ale istoriei profesate de N. Olahus sunt indiscutabile. Din acest punct de vedere, textul consacrat lui Attila, unde se discută și despre secui (în ultimul capitol), mărturisește adeziunea umanistului la scara valorică a trecutului, în efortul de-a întrevădea viitorul. Integrat în existența unor comunități sociale cu un profil politic și social bine definit, încrezător în valorile majore ale culturii, N. Olahus dovedea mobil cultural și scop diplomatic, prin alcătuirea lucrării¹⁴, cunoscută în cercurile cărturărești de la Alba Iulia prin "Biblioteca Fogarassyana"¹⁵.

Textul lui N. Olahus dedicat lui Attila a ajuns la Alba Iulia, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, și prin intermediul ediției lui Ant.Bonfini din 1690, cu *Historia Pannonica*. Dacă primul exemplar (XII - 22) se găsea, la începutul secolului al XVIII-lea, în biblioteca iezuiților din Esztergom - după cum reiese din ex-librisul "Catalogo Residentiae Societatis Jesu Strigon/iensis/ inscriptus A/nn/o 1701" - exemplarul al doilea (A IX 23) a fost, tot în secolul Luminilor, înainte de-a pătrunde în biblioteca episcopului Ignatius Batthyáni, la îndemâna lui Thomas Malvenda, Francisc Augustion și Augustin Illchut.

Ediția polihistorului slovac Matej Bel (1684 - 1749)¹⁶, *Adaptatus ad Historiam Hungariae*, Bratislava, 1735, include două din lucrările istorice ale lui N. Olahus, *Hungaria* și *Chronicon*. Dacă prin primul text, redactat în latinește, în 1536, la solicitarea reginei văduve Maria, a cărui secretar particular era, suntem în fața unei monografii istorice, geografice și economice, fără să lipsească informații etnografice, în 19 capitole (din care 8 sunt dedicate provinciei romane Dacia), *Chronicon* reprezintă un text modest ca proporții, structurând după criteriul cronologic principalele evenimente politice de la 1464 (încoronarea regelui Matei Corvin) până la 1558 (urcarea pe tron a lui Ferdinand de Habsburg, ca împărat german). Ultimul text include și importante informații autobiografice.

Ediția lui Matej Bel (Y IV 19), dedicată lui Francisc al III-lea și tipărită "Sumtu Philohistorum Patriae"², ridică nu numai o interesantă problemă privind proveniența, căci în secolul al XVIII-lea se afla în biblioteca eremiților din Tüskevár (fostul comitat Veszprém)¹⁷ - după cum aflăm din însemnarea "Inscriptus

¹⁴ Sugestii pentru o cercetare la alte nivele: Al. Duțu, *op.cit.*, p.35.

¹⁵ Biblioteca Bathyaneum Alba Iulia, XI-367: *Fogarassy Mihály Erdély Püskök Ur Ö Nagyméltóságának könyvtára*, f.59. (VI.E.c.147). Anul editării a fost trecut în catalog eronat, 1631 în loc de 1581.

¹⁶ *Slovensky biografický slovník*, I. Martin, *Matica slovenská*, 1986, p. 186-185.

¹⁷ Informație datorată amabilității colegului Dr. Kovács András de la Institutul de Arheologie și Istoria Artei Cluj.

Bibliothecae N/agy/ Jenöiensis 1779 Ord/inis/ S/ancti/ Pauli P/ri/mi Er/emi/tae" - ci și în ceea ce privește o "prelucrare bibliografică". Intitulată *De Matthia Bel* și datorată fostului custode de la Biblioteca Batthyaneum în primele decenii ale secolului al XIX-lea - l-am numit pe Andreas Cerasius (1768 - 1834)¹⁸ - însemnarea bibliografică indică câteva titluri din literatura de profil despre Matej Bel, respectiv Nicolaus Olahus, la care a avut acces bibliotecarul din Alba Iulia: "*De Matthia Bel. Horányi. Memoria Hungarorum Part/em/ I pag/ina/ 167 et in Nova Memoria. pag/ina/ 368 // Joh/ann/ Klein. Nachrichten von den Lebensumständen und Schriften Evangelischer Prädiger des König/reiches/ Ungarn. Tom/o/ 27. pag/ina/ 38. // Rathelf Geschichte Jatztlebender Gelehrten. Tom/o/. pag/ina/ 190. // Jöcher Gelehrten Lexicon. Tom/o/ I. pag/ina/ 924. // Wallaszky Conspectus Reipubl/icae/ Litter/ariae/ in Hungaria. pag/ina/ 236. // Bód Peter. Magyar Athénás, pag/ina/ 34*".

Ediția vieneză după *Hungaria et Atila*, din care Biblioteca Batthyaneum păstrează un exemplar (X V 13), provine tot din "Biblioteca Fogarassyana"¹⁹. Aceasta o indică eticheta² din interiorul primei coperte. Editorul lucrării, Adam Frantisek Kollár (1718 - 1783)²⁰, reputat iluminist slovac cu preocupări enciclopedice, originar din Banská Bistrica, semnează o densă prefață (f./2/-/5/), în care întâlnim și aprecieri la adresa vieții, activității și operei lui N. Olahus²¹. Prefața poate fi interpretată ca o etapă în receptarea umanistului român în Slovacia și, în același timp, un moment în evoluția raporturilor româno - slovace în secolele trecute, care vor putea fi reconsiderate și din prisma viitoarelor cercetări asupra lui Matej Bel și Adam Frantisek Kollár²².

Comparativ cu dimensiunile culturii orale²³, conținutul și difuzarea culturii tipărite capătă o nouă perspectivă în secolul al XVIII-lea, impactul istorie - politică dovedindu-se omniprezent, cu variate forme de manifestare. Observații atente la mai multe compartimente ale culturii europene în același secol al Luminilor ne indică rădăcinile, diversitatea și consecințele fenomenului²⁴. O apreciere a situației culturii românești din același secol ne indică unele similitudini spirituale, cu toate că trebuie avute în vedere proporțiile între național și universal.

¹⁸ Robert Szentiványi, *Catalogus concinnus librorum manuscriptorum Bibliothecae Batthyányanae*, Szeged, 1958, p.321.

¹⁹ Cf. ms. XI-367, f.55^r (VLE.c.13).

²⁰ *Slovensky biografický slovník*, III, 1989, p.143-146.

²¹ Considerații asupra umanistului român din perspectiva integrării lui europene, într-o epocă în care se potentează "apetitus translationis", la Victor Neumann, *Tentația lui homo-europaeus. Geneza spiritului modern în Europa centrală și de sud - est*, București, Editura Științifică, 1991, p.45, 48-49, 174, 214-215.

²² Cf. Iacob Mârza, *Interferențe culturale între Transilvania și Slovacia (mijlocul secolului al XVIII-lea - primele decenii ale secolului al XIX-lea)*, în *Revista de istorie*, 38, 3, 1985, pp.277-283.

²³ Al. Duțu, *Dimensiunea umană a istoriei. Direcții în istoria mentalității*, București, Editura Meridiane, 1986, p.13.

²⁴ Pierre Chaunu, *Civilizația Europei în secolul Luminilor*, I - II. Traducere și cuvânt înainte de Irina Mavrodin, București, Editura Meridiane, 1986.

Cercetarea asupra exemplelor N. Olahus păstrate la Biblioteca Batthyaneum, vis-à-vis de itinerariile înregistrate de opera sa - de la oficina tipografică până la intrarea în conul de lumină al lectorului, respectiv până la "staționarea" ei într-o bibliotecă ori colecție, impune unele concluzii. Și opera umanistului român²⁵, mai ales textele istorice care au circulat în secolul Luminilor, pe calea directă ori ocolită a cărții, din capitala Imperiului Habsburgic, Viena, către Transilvania, cu popasuri în Ungaria, s-au adresat oamenilor. Este un adevăr vizibil, care nu mai necesită comentarii.

Tipărite, după cum am observat, la Viena (3 exemplare), Köln (2 exemplare), Hanau, Frankfurt și la Bratislava (în câte un exemplar) edițiile după opera lui N. Olahus ajung, în cele din urmă, pe diferite căi și cu mijloace variate, în biblioteca din Alba Iulia, înregistrând popasuri în biblioteci particulare ori în instituții din Ungaria ori Transilvania. Ne reamintim de părintele Paul Sabariensia alias Miskoczis, "Biblioteca Fogarassyana" ori a episcopului Mihai Fogarassy, biblioteca Seminarului Teologic din Alba Iulia, colecția de carte a bisericii din Boarța (zona Mediaș), a preotului Ștefan Torjai din Turcia (în părțile Tg. Secuiesc), fără să-l uităm pe Andras Kakaszi, fondul de carte al Rezidenței din Esztergom, Francisc Augustin, Augustin Illuhutz, biblioteca Ordinului Sf. Paul al eremiților din Tüskevár (fostul comitat Veszprém) etc.

Poate mai mult ca în alte cazuri, ductul istoriografic al lui N. Olahus a dovedit - să folosim o expresie mai aparte - că "vânatul istoricului este omul"²⁶. În unele privințe, însemnările care încarcă o parte din paginile edițiilor de la Biblioteca Batthyaneum și care punctează câteva itinerarii de carte, pledează pentru o astfel de situație. De unde și o interesantă "geografie culturală" propusă de opera umanistului român.

"REISEPLÄNE" DES WERKES VON NICOLAUS OLAHUS (BÄNDE AUS DER BIBLIOTHEK BATTHYANEUM)

(Zusammenfassung)

Der Verfasser probiert einige "Reisepläne" des Werkes von Nicolaus Olahus (1493 - 1568) mit der Hilfe der Ausgaben aus der Bibliothek Batthyaneum von Karlsburg zu identifizieren. Nicolaus Olahus bleibt ein Überzeugender Ausdruck des rumänischen Humanismus und sein Werk erläutert so genannte "kulturelle Erdkunde", wie meinte damals

²⁵ Reevaluări ale operei P. Teodor, *Umanistul Nicolaus Olahus. 400 de ani de la moartea sa*, în *Revista bibliotecilor*, 21, 1, 1986, pp.43-46; idem, *Nicolaus Olahus, în Familia*, Oradea, IV, 1, 1968, p.18. Mai nou, cf. idem., *Nicolaus Olahus - istoric umanist*, în *David Prodan, Puterea modelului*. Cordonatori: Nicolae Bocșan, Nicolae Edroiu, Liviu Maior, Aurel Răduțiu, Pompiliu Teodor, Cluj Napoca, 1995, pp.58-64. Pentru încadrarea lui în sfera umanismului românesc, cf. Virgil Cândea, *Rățiunea dominantă. Contribuții la istoria umanismului românesc*, Cluj Napoca, Dacia, 1979, passim.

²⁶ Al Duțu, *Explorări în istoria literaturii române*, p.46.

der Profesor Alexandru Duțu, als er die Beziehung zwischen Buch und Gesellschaft zur Zeit Aufklärung studiert hat.

Am Ende der Forschung hat der Verfasser an der Bibliothek Batthyaneum aus dem Werk des Humanisten Nicolaus Olahus 6 Bände vom *Breviarium*, Wien, 1558 ab *Hungaria et Atila*, Wien, 1768 gefunden. Die Mehrheit der Bücher trägt verschiedene Aufzeichnungen, welche den Weg der Bände in einigen gelehrten Medium von der Hauptstadt des habsburgischen Imperiums (Wien) mit den Haltungen in Hungarian bis Siebenbürgen uns demonstrieren.